

БОЙОВІ ДІЇ НА ФРОНТАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

УДК 355.432.1

Валерій Грицюк
(Київ)

ОПЕРАЦІЇ З ОТОЧЕННЯ УГРУПОВАНЬ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬК НА УКРАЇНІ

У статті взяті до аналізу Корсунь-Шевченківська та Проскурово-Чернівецька фронтові наступальні операції на оточення противника здійснені радянськими військами взимку та весною 1944 року.

Ключові слова: Друга світова війна, оборонна операція, Корсунь-Шевченківська наступальна операція, Проскурово-Чернівецька наступальна операція.

Операції на оточення і знищення противника є вищою формою військового мистецтва. Вважається, що її започаткував карфагенський полководець Ганнібал, армія якого оточила та знищила римське військо в битві під Каннами 2 серпня 216 р. до н. е.

В жодній війні минулого не було такої кількості операцій на оточення великих угруповань противника, як у Великій Вітчизняній війні. Всі операції на оточення, проведені в роки зазначеної війни, відрізнялися небувалим розмахом як за кількістю військ і техніки, що брали в них участь, так і за часом (темпом) і простором. Кожна з них за своєю організацією і проведенням не була схожа на попередню. У кожній операції завжди були свої певні особливості. До аналізу запропонованої воєнно-історичної розвідки взято фронтові наступальні операції радянських військ, проведені взимку та весною 1944 року на Правобережній Україні в рамках Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції.

Наступальні операції на Правобережній Україні у військово-історичній літературі описані не рівномірно. Одні з них досить широко представлені в історіографії, інші — навпаки — мають обмаль як історичних джерел, так і наукових студій їм присвячених. Загальний хід і результати бойових дій проаналізовано досить повно, проте мистецтво оточення досліджується в основному з досвіду однієї Корсунь-Шевченківської операції. Досвід же

інших операцій на оточення, як правило, не узагальнюється. При аналізі бойових дій головна увага приділяється територіальним успіху, а причини і обставини, що перешкодили завершити оточення і знищення противника, вивчаються недостатньо. Так, за каталогом, складеним у 1988 році Корсунь-Шевченківській операції було присвячено 79 робіт, тоді як по всіх 10 операціях, проведених у рамках стратегічного наступу, зареєстровано 185 публікацій, у тому числі по найбільшій з них, Проскурівсько-Чернівецькій — всього 11.

Автором статті вперше робиться спроба комплексно висвітлити незавершені операції на оточення, які проводились радянськими військами на території України взимку та весною 1944 року.

Планування і підготовка операцій радянських військ на 1944 р. почалися з листопада 1943 р., тобто у ході завершення попередньої кампанії. Майбутні завдання стали предметом обговорення в Ставці Верховного Головнокомандування. Операції цього періоду війни отримали назву «десяти сталінських ударів», стратегічна наступальна операція на Правобережній Україні визначалася головною у зимовій кампанії 1943–1944 рр. та планувалася другою¹. Координація дій військ покладалася на представників Ставки ВГК: 1-го та 2-го Українських фронтів — Маршала Радянського Союзу Г. Жукова; 3-го та 4-го Українських фронтів — Маршала Радянського Союзу О. Василевського.

Військово-політичне керівництво III-го рейху також визначилося в зосередженні основних зусиль на південній ділянці фронту. З метою реалізації воєнно-політичних планів наприкінці 1943 року на Україні були зосереджені найпотужніші угруповання військ: понад 4 млн. військовослужбовців з обох сторін, 45 тис. гармат та мінометів, 4 тис. танків та майже 4 тис. літаків. Закінчувалась підготовка однієї з найбільших стратегічних операцій Другої світової війни.

Готуючи великі наступальні операції, Ставка вжила заходів до посилення Українських фронтів резервами, бойовою технікою і матеріально-технічними засобами. Наприклад, 1-й Український фронт у листопаді–грудні 1943 р. одержав дві загальновійськові, одну танкову армію і два окремих танкових корпуси. До початку наступу на Правобережній Україні на 1400-кілометровому фронті радянське командування розгорнуло 167 стрілецьких і 9 кавалерійських дивізій, 11 танкових і 8 механізованих корпусів. У середньому на одну стрілецьку дивізію припадало 8 км фронту.

На початок операції 1, 2, 3 і 4-й Українські фронти нараховували 2 406 тис. солдатів та офіцерів, 28 654 гармат та мінометів, 2037 танків та САУ, 2600 літаків. В ході операції війська постійно підсилювались: призвано зі звільнених територій 766 334 чол., крім того направлено в частини 60 401 чол. маршового поповнення (63% від усього призову до радянських

збройних сил за I-й квартал 1944 року); в цей же час надійшло з промисловості та ремонтно-відновлювальних підприємств 4655 танків та САУ (74,4% від усіх отриманих за цей час Червоною армією), 4 803 гармат та мінометів (49,2%)². Перерозподіл сил та засобів здійснювався також за рахунок стратегічних резервів та перегруповань військ з інших стратегічних напрямів та театрів воєнних дій. З радянського боку додатково до операції були залучені: 2-й Білоруський фронт, 47, 61, 70-а армії, 2, 4 і 6-а танкові армії (остання сформована в ході операції), 6-а повітряна армія (що включали 6-ть танкових та 2-ва механізованих корпуси, 33 дивізії).

Радянським військам протистояла група армій «Південь» (командуючий генерал-фельдмаршал Манштейн) і група армій «А» (командуючий генерал-фельдмаршал Клейст), всього 93 дивізії, у тому числі 18 танкових і 4 моторизовані, а також дві моторизовані бригади. Групи армій «Південь» і «А» підтримував 4-й повітряний флот. Німці та їх союзник мали 1 760 тис солдат і офіцерів, 16 800 гармат та мінометів, 2200 танків та штурмових гармат, 1460 літаків для дій в Україні. Для поповнення втрат гітлерівське командування було змушено в січні — першій половині квітня підтягти на південну ділянку фронту 40 дивізій і 4 бригади з резерву Головного командування й інших країн, не вважаючи поточного поповнення діючих тут військ людьми, бойовою технікою й озброєнням.

Проте накопичення сил та засобів здійснювалось обома сторонами зі значними труднощами. На кінець 1943 р. радянська економіка поряд із досягнутими успіхами продовжувала переборювати ряд перешкод, які не давали їй можливості повною мірою забезпечити потреби збройних сил, особливо в боєприпасах та пальному. Не було можливості повністю поповнити величезні втрати в матеріальній частині, в першу чергу, в танках та САУ, літаках, яких війська зазнали в ході літньо-осінньої компанії 1943 р. Вичерпались моторесурси технічних засобів, особливо автомобільного й тракторного парку. Внаслідок цього бойові можливості оперативних об'єднань, задіяних на південно-західному напрямі, порівняно з літом 1943 р. суттєво знизилась: кількість бойових засобів у розрахунку на одну загальновійськову армію зменшилась в людях на 20%, в артилерії на 17%, в танках і САУ — на 72%. Матеріальне забезпечення фронтів було в 2–3 рази меншим від аналогічних показників у попередніх кампаніях³.

Війська зазнавали серйозних труднощів з комплектуванням особовим складом. Найгірший стан справ спостерігався у стрілецьких з'єднаннях, середня чисельність яких в період бойових дій на Правобережній Україні коливалась у межах від 3,2 до 6,2 тис. чол., що становило 30–60% штатної чисельності⁴. Ця проблема ускладнювалась низькими професійно-бойовими якістьми значної частини поповнення, мобілізованого зі звільнених від окупації областей та відсутністю достатнього часу на його підготовку в

запасних частинах⁵. Навіть дійшло до того, що комуністам доручали стежити в бою за новобранцями, щоб ті вели вогонь у сторону ворога, та не нищили набої⁶.

Ще більших труднощів зазнавав противник⁷. Саме цим виправдовувалось рішення радянського військово-політичного керівництва про початок стратегічного наступу на Правобережній Україні, фактично не завершивши підготовки до стратегічної операції. Воно стало несподіваним для ворога, який виключав можливість активних бойових дій без оперативної паузи за складних погодних умов, і не давало йому часу для приведення своїх військ у порядок.

У середній течії Дніпра гітлерівці втрималися в районі Канева. Цей район вклинювався в розташування радянських військ величезним виступом, вершина якого впиралася в Дніпро на ділянці до 40 км у районі Канева⁸. Командування противника розраховувало відновити оборону на Дніпрі, використавши корсунь-шевченківський виступ для організації ударів по флангах військ 1-го і 2-го Українських фронтів.

При плануванні операцій фронтів в рамках стратегічної операції на Правобережній Україні Й. Сталін погодився на проведення операцій з оточення великих ворожих угруповань⁹. Вже на кінець жовтня 1943 р. оформився задум щодо можливого оточення ворожих угруповань шляхом з'єднання 1-го та 2-го Українських фронтів в районі станції Христинівка поблизу Умані або 2-го та 3-го Українських фронтів — у районі Апостолове. Згодом пріоритетним став перший варіант.

Відповідно до вказівок Ставки ВГК 1-й Український фронт 24 грудня 1943 року завдав головного удару на Вінницю, а допоміжні — на Рівне і Христинівку. Пізніше в історіографії ця операція 1-го Українського фронту отримає назву Житомирсько-Бердичівської (24.12.43–14.1.44)¹⁰.

Тільки впевнившись в успіху дій фронту, Ставка ВГК вирішила розширити межі операції шляхом введення в дію об'єднань 2-го Українського фронту. Згідно з вимогами Ставки ВГК (Директива Ставки ВГК № 30272 від 29.12.1943)¹¹ цей фронт мав завдати головного удару на Кіровоград — Первомайськ, а частиною сил на Христинівку, назустріч військам 1-го Українського фронту з метою оточення та знищення ворожих військ у районі Канева, Умані, Сміли¹². Січнева операція 2-го Українського фронту в історіографії отримала назву Кіровоградської (5–16.1.44)¹³.

Штучне відокремлення задуманої як єдине ціле операції двох фронтів на самостійні фронтові операції, на нашу думку не правильне. Таку ж позицію обстоюють сучасні російські військові історики, які пропонують назвати цю операцію Житомирсько-Кіровоградською операцією 1-го та 2-го Українських фронтів та вважати її незавершеною¹⁴.

38-ма армія 1-го Українського фронту на 6 січня оволоділа районом Липовець, Ільїнци, Жашків. У оперативному шикуванні ворожих військ

утворився розрив 80 км. Станом на 12 січня війська фронту вийшли на підступи до Жмеринки й Умані. З'єднання 27-ї армії і 5-й гв. танковий корпус прорвалися в район Звенигородки¹⁵. Це дозволило перерізати комунікації з'єднань противника, які оборонялись на Канівському виступі. Проте війська 2-го Українського фронту не виконали поставлених завдань. 14 січня вони перебували на відстані 120 км від Умані. У директиві Ставки від 16 січня 1944 р. провина за невиконання завдань фронту покладалась на І. Конєва¹⁶.

Рятуючи становище, командування групи армій «Південь» вживало всі можливих заходів щодо локалізації розриву. Сюди спішним порядком було перекинуто 12 дивізій. 11–14 січня з-під Вінниці та Умані розпочався контрнаступ ворожих військ. Внаслідок удару в районі Тального, Звенигородки противнику вдалося потіснити радянські війська на 40–50 км. Потрапили в оточення 136-а сд, частини 167-ї сд і 6-та мбр із складу 5-го гв. тк.

Наступальні можливості обох фронтів були вичерпані, ударні угруповання розпорошились, між арміями виникли незайняті військами проміжки, резерви закінчились. У танкових і механізованих корпусах залишалось менше 50% бойового складу: у військах 1-го Українського фронту — 533 танки і САУ із 1128; 2-го — 212 із 560¹⁷. За цих умов Ставка дозволила фронтам перейти до оборонних дій та вживала термінових додаткових організаційних заходів щодо всебічного забезпечення військ.

Таким чином, на середину січня основні завдання операції з оточення німецьких військ в районі Умані залишались невиконаними, ворог продовжував утримувати виступ у районі Корсунь-Шевченківського. За цих умов Ставка ВГК директивою № 220006 від 12.01.1944 р.¹⁸ лише уточнила завдання фронтів, суть яких полягала в оточенні та знищенні ворожого угруповання на корсунь-шевченківському виступі (в документі він називається Миронівсько-Звенигородський) шляхом одночасних ударів військ фронтів під основу виступу і з'єднання їх у районі Шполи. У порівнянні з попереднім задумом — оточення ворожого угруповання шляхом зімкнення 1-го та 2-го фронтів у районі Умані, Христинівки — глибина й обсяги завдань обох фронтів значно скорочувались за рахунок переміщення ділянок прориву ближче до Дніпра, що дозволяло оминати танкові заслони противника, полегшувало оточення та розгром з'єднань, що знаходились на Канівському виступі (в документах трапляється і така назва). Проте нова операція на оточення набувала значно скромніших обрисів порівняно з попереднім задумом. Слід зазначити, що й угруповання, і виступ, і сама операція отримали назву Корсунь-Шевченківських вже після її проведення. У джерелах поширені назви «Черкаський котел», «Миронівсько-Звенигородська операція» та ін.

Задум Корсунь-Шевченківської операції (24.01.44–17.02.44) не був сформований завчасно, а виник вже у ході воєнних дій. Ще одним суттєвим фактором, який впливав на хід і результати операції, став украй стислий термін, що відводився для її підготовки — 5–7 діб. Природно-географічні умови також значно впливали на хід бойових дій, особливо це стосується складних і мінливих погодних умов та бездоріжжя. В кінці січня в Україну раптово прийшла рання весна.

Командування 1-го і 2-го Українських фронтів вірно обрало напрямок головних ударів та здійснило перегрупування військ, що дозволило прорвати оборону противника в основі виступу, а танковим арміям наступати назустріч один одному на Звенигородку.

Розпочали наступ війська 2-го Українського фронту. Хоча їх наступ був спланований на 25 січня, командувач фронту генерал-полковник І. Конєв розгорнув бойові дії з'єднань на добу раніше — 24 січня з метою проведення розвідки боєм. Наступ головних сил 53-ї та 4-ї армій розпочався 25 січня 1944 р. Відповідно до плану 26 січня за підтримки 2-ї повітряної армії з 30-хвилинної артпідготовки розпочався наступ 1-го Українського фронту. Прорив оборони противника здійснювався на 27-кілометровій ділянці фронту між Тинівкою і Ківшуватим: 40-ва А на ділянці Тинівка, Косяківка (ширина 17 км), 27-ма А — на ділянці Косяківка, Ківшувате (10 км).

Після прориву оборони противника війська приступили до виконання нового завдання — оточення угруповання німецьких військ. На цьому етапі операції головна роль була відведена танковим арміям. Зважаючи на брак танків у 2-му Українському фронті для розвитку наступу в глибині в коридор прориву був введений 5-й кавалерійський козачий корпус в складі трьох дивізій. Незважаючи на ситуацію, що склалася, передові загони 5-ї гв. та 6-ї танкових армій, прорвалися в Звенигородку. 28 січня 1944 р. близько 13-ї години відбулася зустріч танкістів 1-го та 2-го фронту. В подальшому частини танкових армій були використані для створення зовнішнього фронту оточення. До 3 лютого війська 27-ї А 1-го Українського фронту, 4-ї гв. А, 52-ї А та 5-го гв. кк 2-го Українського фронту створили суцільний внутрішній фронт оточення.

У більшості радянських видань подаються цифри, запропоновані І. Конєвим¹⁹, а саме — в кільці опинилося управління 11-го і 42-го німецьких армійських корпусів, 10 дивізій і одна бригада, всього майже 80 тис. солдат і офіцерів, близько 1600 гармат і мінометів та більш як 230 танків і штурмових гармат. Німці подають інші данні — в котлі перебували 6 дивізій і одна бригада, близько 54 тис. чол. потрапило в оточення. Загальне керівництво оточеними військами з 30 січня було доручене генералу В. Штеммерману.

Для недопущення деблокування оточеного угруповання командування 1-го та 2-го Українських фронтів вжило термінових заходів щодо створення і зміцнення зовнішнього фронту оточення. На ділянці від Охматова до Звенигородки оборонялися війська 1-го Українського фронту: частина сил 40-ї А і 6-ї ТА. Від Звенигородки до Водяного оборонялася 5-та гв. ТА разом із 49-й ск 53-ї А 2-го Українського фронту. Усього на зовнішньому фронті оточення на відстані близько 150 кілометрів розташовувались 22 стрілецькі дивізії, до 2736 гармат і мінометів, дві танкові армії, що мали 307 танків і САУ.

Німецьке командування не збиралося залишати оточене угруповання сам на сам з радянськими військами. Е. Манштейн сподівався могутніми ударами танкових дивізій прорвати фронт оточення і відновити положення. Постачання оточених військ боєприпасами, продовольством і паливом здійснювалось транспортною авіацією. Стан оточених військ постійно погіршувався. Про це свідчить і той факт, що з 6 лютого в оточених військах було припинено надання відпусток. Виникли труднощі з продовольчим забезпеченням, було зроблено спробу забезпечити харчування за рахунок місцевих жителів. Проте оточене угруповання не втратило боєздатності. Військам 27-ї армії доводилося відбивати потужні атаки ворога на внутрішньому фронті в районі Стеблева. Поданий радянським командуванням 8 лютого ультиматум про припинення опору німці відхилили.

11 лютого противник зробив чергову, найбільш серйозну спробу прорватися до оточеного угруповання. Після підтягнення до зовнішнього фронту оточення 8-ми танкових і 6-ти піхотних дивізій, ворог спробував здійснити прорив у вузькій (14 кілометрів) смузі фронту чотирма танковими (танкова дивізія СС «Адольф Гітлер», 17-та, 1-ша, 16-та) і двома піхотними (34-та, 198-ма) дивізіями з району Ризино в напрямку на Лисянку²⁰. На ділянці прориву радянські стрілецькі полки та частини артилерії не відступили й були знищені на позиціях. У 6-й ТА до кінця 11.02.44 залишалось 70 танків²¹. Оточене угруповання завдало удару на зустріч з району Корсунь-Шевченківський на Стеблів–Шендерівку.

Прорив військ противника викликав занепокоєння Ставки Верховного Головнокомандування. 12 лютого Й. Сталін поклав керівництво усіма військами на внутрішньому фронті оточення на І. Конєва, а командувач 1-го Українського фронту М. Ватутін був відправлений з району проведення операції під Шепетівку. Г. Жуков отримав суворе стягнення і директивою Ставки за № 220022 був усунутий від загального керівництва операцією та призначений відповідальним за недопущення подальшого прориву німців на зовнішньому фронті²².

До 15 лютого танкові частини генерала Хуббе в 3-х кілометрах західніше Лисянки, а війська Штемермана вели бій за села Петрівська Гута та Комарівка. Відстань між деблокуючим та оточеним угрупованням скоро-

тилась до 5–7 км. Прорив з кільця відбувся за складних погодних умов (різке зниження температури та хурделиця) в ніч з 16 на 17 люте. На ділянці до 4-х км у прорив пішло до 50 тис. вояків Вермахту та СС. Бойовище було жахливим. При прориві загинув і сам В. Штемерман. Радянські джерела повідомили про повне знищення оточеного угруповання (55 тис. чол. вбитими та 18 тис. полоненими), проте це не відповідає дійсності.

Е. Манштейн повідомляє, що з оточення вирвалось 30–32 тис. чоловік²³. «...Манштейну вдалося вивести із котла біля 35 тис. чол., але втрати, особливо артилерії, були величезні. Більшість гармат змушені були кинути на дорогах» — відзначає колишній генерал німецької армії Ф. фон Меллентін²⁴. Про це пише і Тіппельськірх «оточені корпуси змушені були кинути всю тяжку зброю, артилерію і більшу кількість спорядження останнім відчайдушним кидком пробитися до своїх військ. Із оточення вийшло лише 30 тис. чол.²⁵. О. Лисенко в роботі «Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945 рр.» зазначає: «Майже 50 тисяч солдат та офіцерів Вермаху було вбито й поранено. Всього 30 тис. гітлерівців ціною наймовірних зусиль зуміли вирватися з кільця, залишивши усю важку зброю»²⁶.

До кожної з цих цифр можна ставитися по-різному. Це питання потребує серйозного дослідження. Сучасний український дослідник Корсунь-Шевченківської операції А. Сало за документованими даними фіксує перебування в базових таборах для «оточенців» під Уманню близько 30 тис. німецьких вояків²⁷.

Питання кількості німецький військ, яким вдалося вирватися з оточення напряму пов'язане з питанням кількості втрат. Радянська сторона заявила про 55 тис. убитих та понад 18 тис. полонених. Однак вивчення документальних матеріалів, в яких обліковані поховання німецьких солдат, вже за першими результатами дозволяють виявити сумнів відносно втрат німців. Ці документи виявлені автором під час роботи над матеріалом, формуляр справ свідчить про їх введення у науковий обіг саме у цій статті²⁸. Всього в районі активних бойових дій зі знищення оточеного Корсунь-шевченківського угруповання відразу по подіях обліковано трохи більше 10 тис. похованих німецьких вояків. За організацію робіт по масовому похованню трупів та впорядкування могил голова Корсунь-Шевченківської районної ради був поданий до нагородження бойовим орденом Червоної зірки²⁹.

Втрати радянських військ: 24286 безповоротні, 55902 санітарні; всього 80188³⁰.

Аналізуючи хід двох (трьох) послідовних операцій 1-го та 2-го Українських фронтів на оточення ворожого угруповання в районі канівського виступу, слід визнати, що хоча їх результатом стала перемога радянських військ, проте «новий Сталінград» був не зовсім вдалим: масштаби катастрофи для ворога цього разу виявилися значно меншими, а втрати Червоної

армії значними. Завдання надійної ізоляції ворожого угруповання і подальшого його знищення в операції повністю вирішити не вдалося. Поширена у вітчизняній історіографії версія про успішне та повне завершення ліквідації противника в районі Корсуня-Шевченківського підлягає серйозній корекції. В одному з останніх досліджень Корсунь-Шевченківської битви на основі аналізу та зіставлення джерел обох воюючих сторін аргументовано стверджується про вихід з оточення 25–35 тис. солдатів та офіцерів противника, які під час прориву залишили всю техніку і важке озброєння³¹.

На початку весни 1944 року Українські фронти майже одночасно відновили наступ на Правобережній Україні. Розпочинався другий етап Дніпровсько-Карпатської операції. Розгром найбільшого угруповання противника, що знаходилося тут, повинен був зробити серйозний вплив на подальший хід збройної боротьби на радянсько-німецькому фронті. Зимова кампанія 1943–1944 рр. для німецьких військ була надзвичайно складною. Давалися взнаки серйозні поразки в попередній час. Щоби не втратити боєздатність і повного розгрому Вермахт робив неймовірні зусилля для закріплення на Правобережній Україні. Саме тому тут було сконцентровано до 35 відсотків усіх піхотних дивізій Східного фронту, 75% — танкових, 33% — моторизованих, що було наймогутнішим угрупованням збройних сил Райху. У складі груп армії «Південь» і «А» під командуванням генерал-фельдмаршалів Манштейна і Клейста перебували 14 з 18 танкових і 2 моторизовані дивізії, не враховуючи піхотних³².

Наразі Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція від початку була задумана як операція на оточення та знищення великого ворожого угруповання. Операція була підготовлена штабом 1-го Українського фронту (командуючий фронтом генерал армії М. Ватутін 29 лютого був поранений; 1 березня на цю посаду було призначено Маршала Радянського Союзу Г. Жукова)³³.

1-й Український фронт мав завдати головного удару із фронту Дубно, Шепетівка, Любар у південному напрямку із задачею опанувати рубежем Берестечко, Броди, Тарнопіль, Хмільник; надалі наступати в загальному напрямку на Чортків, Коломия, Чернівці і з виходом до Карпат відрізати шляхи відходу німецьким військам на захід. Перехід у наступ планувався 4–6 березня 1944 р.³⁴. Особлива роль у Проскурівсько-Чернівецькій операції відводилась танковим арміям. У березні 1944 на подільській землі були зосереджені основні сили танкових військ Червоної армії (1, 3, та 4 танкові армії) та Вермахту (1 та 4 танкові армії). З радянського боку на початку до наступальної операції залучалось 1400 танків та САУ, з німецького — 1100 танків та штурмових гармат³⁵.

Ранком 4 березня війська ударного угруповання 1-го Українського фронту перейшли в наступ. У цей же день були введені в бій 3-я гвардійська і 4-а

танкові армії, що за добу просунулися на 25–30 км. У наступні дні війська ударного угруповання фронту розвивали наступ й опанували Волочиськом, важлива залізнична магістраль у тилу противника Львів–Одеса була перерізана. Радянські війська виходом на рубіж Тарнопіль, Проскурів зайняли охоплюче становище щодо майже всієї німецької групи армій «Південь».

Щоб зупинити наступ радянських військ і не допустити оточення своїх частин, противник створив групу у складі дев'яти танкових і шести піхотних дивізій. Починаючи з 7 березня німецькі війська зробили ряд спроб відкинути з'єднання 1-го Українського фронту на північ від залізниці Тернопіль–Проскурів. Маршал Г. Жуков згодом так оцінив обстановку ту, що склалася на лінії Проскурів, Тарнопіль: «7 березня тут зав'язалася запекла битва, така, якої ми не бачили з часу Курської дуги»³⁶.

Тільки 21 березня ударне угруповання 1-го Українського фронту відновило наступ. У той же день були введені в бій 1-а і 4-а танкові армії. Розвиваючи наступ, 1-а танкова армія 24 березня вийшла до Дністра в районі Заліщики, а 29 березня опанувала Чернівцями. 4-а танкова армія, використовуючи успіх 1-ї танкової армії, 26 березня звільнила Кам'янець-Подільський.

У результаті могутнього удару танкових армій 1-го Українського фронту шляхи відходу 1-ї танкової армії противника на захід були відрізані, проте радянські війська були значно ослаблені. Наприклад, у 3-й танковій армії, на 23 березня в армії налічувалося 89 танків і 17 САУ. У корпусах було в середньому по 30–35 танків і САУ³⁷. Після безперервних 20-денних боїв, просунувшись в оперативну глибину оборони противника більш ніж на 100 кілометрів, війська 4-ї танкової армії зазнали великих втрат в людях і техніці, розтягнулися на фронті до 50 кілометрів і ледве стримували атаки ворога. Існували величезні труднощі в постачанні боєприпасами і паливно-мастильними матеріалами. Зокрема (для прикладу): всього залишалось 67 боєздатних танків і 0,1–0,2 боєкомплекту; у 299 гв. мінометному полку на 21 міномет залишалось 11 мін³⁸.

Командуючий німецькою 1-ю танковою армією ухвалив рішення на відхід, поставивши найближчою задачею армії стягнути всі свої сили до м. Кам'янець-Подільського. Ця армія на кінець березня складалася з частин дев'яти піхотних дивізій (68, 96, 208, 291, 371, 1, 75, 82 і 101-а легка) дев'яти танкових дивізій (1, 6, 7, 11, 16, 17, 25-а, СС «Райх», СС «Адольф Гітлер»), однієї моторизованої дивізії (20-ї); однієї артилерійської дивізії (18-ї)³⁹.

За задумом Ставки Верховного Головнокомандування основна ідея операції і кінцева її мета полягали в тому, аби відрізати дороги відходу на захід 1-ої танкової армії противника в смузі на північ від річки Дністер, оточити і знищити війська цієї армії⁴⁰. У задумі операції фронту думка про оточення

і знищення противника також проходить досить виразно. Проте в результаті недоліків, допущених командуючим фронтом у керівництві бойовими діями військ фронту в ході операції, крупне угруповання противника, оточене на північ від Кам'янець-Подільського, повністю не було знищене.

На 28 березня 1-я танкова армія противника була охоплена військами 3-ї гвардійської і 4-ї танкових, 1-ї гвардійської, 18-ї і 38-ї загальновійськових армій в районі (викл.) Чемерівці, Дунаєвці, Студеніца, (викл.) Кам'янець-Подільський. Протяжність лінії фронту довкола затиснутого в цьому районі угруповання противника складала близько 150 кілометрів⁴¹. Проте кільце радянських військ довкола угруповання противника було не суцільне, а на найбільш відповідальних ділянках, крім того, зовсім слабе. Таким чином, хоча військам і удалося відсікти крупні сили противника і затиснути їх в порівняно невеликому районі на північ від Кам'янець-Подільського, умов для їх знищення створено не було. Внутрішній і зовнішній фронти виявилися уразливими, причому в найбільш важливих місцях⁴².

В умовах, що створилися, найважливіше завдання, яке намагалося вирішити командування фронту, полягало в тому, аби перехопити дороги відходу противникові, затримати і знищити його ударами з усіх боків. Проте при вирішенні цього завдання були допущені ряд недоліків. Після 24 березня, коли радянські 1-а і 4-а танкові армії перерізали дороги відходу противникові на захід, командування фронту вважало, що 1-а танкова армія противника пробиватиметься на південь, через Дністер, до Румунії і свої головні зусилля направило на те, аби відрізати його від переправ на Дністрі і захопити їх. Запеклі атаки противника в західному напрямі, які насилу стримувала 4-а танкова армія, розглядалися всього лише як прагнення противника «просочитися» до переправ через Дністер. Оцінка обстановки, зроблена командуючим фронтом Маршалом Радянського Союзу Г. Жуковим, мала щонайменше дві істотні неточності. По-перше, всупереч думці командування фронтом угруповання противника було оточене не повністю, про що свідчив розрив між 1-ою гв. загальновійськовою і 4-ою танковою арміями⁴³. По-друге, противник прагнув пробитися не на південь, а на захід⁴⁴, а рішучих заходів по посиленню західної частини кільця оточення своєчасно не було вжито.

У зв'язку з ізоляцією 1-ї німецької танкової армії в обороні противника на південь від Тарнополя утворився величезний пролом. Для його закриття німецьке командування почало спішно висувати в район Станіслава 1-у угорську армію, а також прибуваючі війська з Франції, Данії, Німеччини і Югославії. Користуючись розривами, що були в оперативній побудові 1-го Українського фронту, оточене угруповання противника з району північніше Кам'янець-Подільського почало пробиватися в напрямку м. Бучач. Одночасно з району Бучач противник силами трьох піхотних і двох

танкових дивізій почав сильний контрудар, щоб деблокувати свої війська. 5-го квітня передовим загонам 1-ї танкової армії ворога вдалося з'єднатися зі своїми військами. До 11 квітня в районах Підгайці, Підлісове, Бучач розвернулися запеклі бої, попри які противнику вдалося вивести з оточення 1-у танкову армію⁴⁵.

Помилкою, допущеною командуванням фронту, було визначення напряму наступу 1-й танковій армії, найбільш сильній по своєму складу (на 21 березня вона мала 245 танків, тоді як 4-я танкова армія — 100), на Чернівці і до Карпат, тобто багато південніше і вбік від основного угруповання противника. Це не дозволило зробити швидкі і рішучі дії з розчленування та знищення противника й мало вельми несприятливі наслідки і привело до того, що міцно перехопити дороги відходу противника на захід не вдалося. Противнику сильним танковим тараном удавалося збивати поспішно організовану оборону радянських стрілецьких з'єднань і просуватися на захід.

Внаслідок того, що 1-я танкова армія противника не була повністю знищена, радянським військам не лише не вдалося розвинути наступ на львівському напрямі, а на деяких ділянках фронту (в районі Підгайці) довелося відійти на 25–30 км на схід від спочатку зайнятих рубежів⁴⁶. Результати діяльності командування 1-ї танкової армії Вермахту навесні 1944 року свідчать, що бойові дії в оточенні є одними з найбільш складних і вимагають від командирів, штабів і військ ретельної підготовки, високої організованості та гнучкого управління у складній, швидко мінливій обстановці.

1-а і 4-я німецькі танкові армії, що складала ядро групи армій «Південь», зазнали важких втрат. У двадцяти дивізіях із складу цих армій втрати перевищували 50% чисельності особового складу⁴⁷. У результаті операції радянські війська зайняли вигідне положення для завдання глибоких розсікаючих і флангових ударів, завершення розгрому військ противника на Правобережній Україні. 1-й Український фронт за період з 1.03 по 17.04.1944 р. втратив вбитими 36.699 чол. (4,6% від попередньої кількості військ), було поранено 116.420 чол., зникло безвісти 8.048, що загалом становило 161.167 чол. (20,1%)⁴⁸. Втрати танків в цій операції ще більш вражаючі. Так, тільки 1-а танкова армія за 36 днів втратила 1317 одиниць, що складає 240% від 549, які були на початок операції, із них 523, або 95,2% — безповоротні⁴⁹.

У Проскурівсько-Чернівецькій операції воїни, виконуючи складні бойові завдання в умовах весняної повені і бездоріжжя, проявили високі бойові якості, волю до перемоги, приклади мужності і героїзму. В результаті проведення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції війська 1-го Українського фронту просунулися на 80–350 км, очистили від против-

ника значну частину Правобережної України. На початку квітня війська фронту вийшли в передгір'я Карпат і спільно з 2-м Українським фронтом розітнули фронт німецько-фашистських військ на дві частини. В результаті цього південне угруповання противника виявилось ізольованим від угруповання, що знаходилося в Західній Україні, і було вимушене розраховувати лише на дороги, що йдуть через Румунію і Угорщину на південь від Карпат.

Поряд з розглянутими вище Житомирсько-Кіровоградською та Проскурівсько-Чернівецькою операціями чотири інших операції, які переслідували мету оточення ворожих угруповань на Правобережній Україні у зимово-весняній кампанії 1944 р., також належать до числа незавершених. Це Нікопольсько-Криворізька операція 3-го і 4-го Українських фронтів (30 січня — 29 лютого), Березнегувато-Снігурівська та Одеська 3-го Українського фронту (6–18 березня і 26 березня — 14 квітня) та Поліська 2-го Білоруського фронту (15 березня — 5 квітня 1944 р.).

Значення цих операцій визначається насамперед їх місцем у процесі розвитку мистецтва оточення в роки Великої вітчизняної війни: вони з'явилися сполучною ланкою між бойовими діями на оточення другого періоду війни і аналогічними за цілями операціями літньо-осінньої кампанії 1944 р. Тому аналіз їх досвіду, на наш погляд, допоможе краще зрозуміти особливості зазначеного вище процесу з точки зору діалектичного взаємозв'язку всіх цих етапів.

В проаналізованих операціях радянськими військами застосована така форма їх проведення як оточення та знищення великих угруповань противника. Оточення досягалось способом розвитку наступу ударних угруповань. В обох операціях вирішальну роль відіграли танкові та механізовані з'єднання, вони завершували прорив оборони противника, розвивали наступ в глибину. Піхота, кавалерія та артилерійські з'єднання розвивали успіх, закріплювались на досягнутих рубежах та здійснювали бойові дії по знищенню оточеного угруповання.

Корсунь-Шевченківська операція радянських військ 1944 року тривалий час вважалась зразком операції на оточення та висвітлювалася в радянській та російській історіографії як найбільша за масштабом вдала операція по знищенню великого угруповання противника на території України. Насправді операція носить не завершений характер. Значній частині німецьких військ вдалося вирватися з оточення.

Саме Проскурівсько-Чернівецька операція 1-го Українського фронту за такою ознакою, як кількість військ противника, яка потрапила в оточення дійсно не має аналогів у батальній історії України. Проте акцент на цей факт ніколи не робився, оскільки через помилки командування, перед усім маршала Радянського Союзу Г. Жукова, успіху в ліквідації оточеного угруповання досягти не вдалось.

- ¹ Бешанов В.В. Десять сталинских ударов. — М., Мн., 2005. — 768 с.
- ² Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. — М., 1961—С. 623.
- ³ Стратегические решения и вооруженные силы: В 2 т. — М., 1995. — Т. 1. — С. 318.
- ⁴ Стратегические решения ... — С. 541.
- ⁵ *Гриневиц В.А.* Національні проблеми в Червоній Армії в період визволення України від німецько-німецьких загарбників (грудень 1942 — жовтень 1944 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.02 / Інститут історії України АН України. — К., 1994. — 16 с.; *Рибченко Л.В.* Радянські військові мобілізації 1943 року на території Лівобережної України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 / КНУ ім. Тараса Шевченка. — К., 2010. — 16 с.
- ⁶ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далі — ЦАМО РФ). — Ф. 240, оп. 2772, д. 26, л. 58–64.
- ⁷ *Мюллер-Гиллебранд Б.* Сухопутная армия Германии 1933–1945: В 3 т.: Пер. с нем. — М., 1976. — Т. 3: Война на два фронта. — С. 168–190.
- ⁸ *Захаров М.В.* Канны на Днепре // Военный вестник. — 1969. — № 1. — С. 13–15.
- ⁹ *Жуков Г.К.* Воспоминания и размышления: В 3 т. — 9-е изд. — М., 1988. — Т. 3. — С. 94.
- ¹⁰ *Хруленко І.П.* Житомирсько-Бердичівська наступальна операція 1943–1944 років // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. — К., 2005. — С. 251–260.
- ¹¹ Сборник документов ВГК... Вып. 3. — С. 286.
- ¹² Стратегический очерк ... — С. 632–633.
- ¹³ *Кром М.Г.* Кіровоградська наступальна операція 1944 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. — К., 2005. — С. 261–270.
- ¹⁴ Стратегические решения ... — С. 482.
- ¹⁵ *Москаленко К.С.* На юго-западном направлении. Воспоминания командарма: В 2 кн. — М., 1973. — Кн. 2: 1943–1945. — С. 232–235.; Стратегические решения ... — С. 481.
- ¹⁶ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. Вып. 4 (Январь 1944 года — август 1945 года) / Под ред. А.Н. Грылева. — М., 1968. — С. 11.
- ¹⁷ Стратегические решения ... — С. 482.
- ¹⁸ Сборник документов ВГК... Вып. 4. — С. 9–10.
- ¹⁹ *Конев И.С.* Записки командующего фронтом. — М., 1991. — С. 100.
- ²⁰ Operations of Encircled Forces. German Experiences in Russia. — Department of the Army, Washington, DC 1952.
- ²¹ *Строева А.Т.* Шестая танковая и ее командарм. — К., 2000. — С. 95.
- ²² ЦАМО РФ. — Ф. 132-А, оп. 2642, спр. 13, арк. 201–202.
- ²³ *Маништейн Э.* Проигранные победы. — М., 2009. — С. 523.
- ²⁴ *Меллентин Ф.В.* Танковые сражения 1939–1945 гг: боевое применение танков во Второй мировой войне: / Пер. с нем. — М.; СПб., 2005. — С. 334.
- ²⁵ *Тингельскирх К.* История Второй мировой войны: Пер. с нем. — М., 1956.

²⁶ Лисенко О.Є. Корсунь-Шевченківська битва. Безсмертя // Книга Пам'яті України 1941–1945. — К., 2000. — С. 323.

²⁷ Сало А.Я. Застосування військ (сил) в операції на оточення (за досвідом Корсунь-Шевченківської операції 1944 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 “військова історія”. — К., 2005. — С. 14.

²⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ). — Ф. 166, оп. 3, спр. 349. Ведомости, сведения о захоронении воинов Красной Армии, партизан, погибших в Корсунь-Шевченковском районе Киевской области, уходе за братскими могилами. Сведения о захоронении трупов вражеских солдат и офицеров и о приведении в санитарное состояние территории. — 198 арк.

²⁹ ЦДАГОУ. — Ф. 166, оп. 3, спр. 349. Списки, сведения о воинах Красной Армии захороненных в селах Корсунь-Шевченковского района Киевской области. Приказ № 106 Наркома обороны СССР от 4 апреля 1942 г. об уборке трупов вражеских солдат. Отчет о захоронении немецких солдат. — 130 арк.

³⁰ Памяти павших. Великая Отечественная война 1941–1945. — М., 1995. — С. 102.

³¹ Сало А.Я. Названа праця. — 20 с.

³² Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933–1945. — М., 2002. — С. 413–430, 679–680, 766–769.

³³ Хруленко І.П. Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція 1944 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. — К., 2005. — С. 293–303.

³⁴ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. — Вып. 4 (Январь 1944 года — август 1945 года) / Под ред. А.Н. Грылева. — М., 1968. — С. 31–32.

³⁵ Лысаковский Ю.Ю., Нестеров В.Н., Удин-Некрасов В.А. Освобождение Украины. 1943–1944. Историко-статистическое исследование. — К., 1995. — С. 131.

³⁶ Жуков Г.К. Спогади і роздуми / Пер. з рос. — К., 1985. — С. 633.

³⁷ Рыбалко П.С. Некоторые выводы из опыта действий танковых и механизированных соединений в условиях весенней распутицы в районе Староконстантинов–Проскуров // Журнал бронетанковых и механзированных войск. — 1944. — № 5–6. — С. 5–8.

³⁸ Проскурівсько-Чернівецька операція — видатна подія Другої світової війни: 3б. докум. і матер. / Упоряд.: Вавринчук М.П., Завальнюк О.М., Слободянюк П.Я. — Хмельницький. 2009. — С. 322.

³⁹ Разгром немецко-фашистских войск на Правобережной Украине (24 января — 17 апреля 1944 года): в 2 кн. / Под ред. П.А. Ротмистрова. — М., 1957. — Кн. 2. — С. 133.

⁴⁰ ЦАМО РФ. — Ф. 236, оп. 13315, спр. 102, арк. 33–39 / Итоговое донесение командующего 1-го Украинского фронта о результатах боев с 4 по 31 марта 1944 г. (3.04.1944).

⁴¹ Якубовский И.И. На Проскуровско-Черновицком направлении // Военно-исторический журнал. — 1958. — № 6 — С. 18–26.

⁴² Operations of Encircled Forces. German Experiences in Russia. — Department of the Army, Washington, DC 1952.

⁴³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. (далі — ЦДАВО України). — Ф. КМФ 8. — Ролик 136. — 6065306-6065329 / Прорыв 1-й бронетанковой армии на юге Украины (30/3–22/4.1944 г.).

⁴⁴ Манштейн Э. Проигранные победы. Личные записки генерала вермахта Эрих фон Манштейна. — М., 2009. — С. 549.

⁴⁵ Пауль К. Восточный фронт: в 2 кн. — Кн. 2: Выжженная земля. 1943–1944. — М., 2003. — С. 336–339.

⁴⁶ Платонов С., Грилев А. Проскуровско-Черновицкая наступательная операция // Военная Мысль. — 1958. — № 10. — С. 58–75.

⁴⁷ Лысаковский Ю.Ю., Нестеров В.Н., Удин-Некрасов В.А. Освобождение Украины. 1943–1944. Историко-статистическое исследование. — К., 1995. — С. 131–132.

⁴⁸ Там же — С. 135.

⁴⁹ Кобзар А.О. Деякі особливості підготовки і проведення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції Червоної армії // Воєнна історія Поділля та Буковини: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Камянець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.) — К., 2009. — С. 366–372.

В статье проанализированы Корсунь-Шевченковская и Проскурово-Черновицкая фронтовые наступательные операции по окружению крупных группировок противника, проведенные советскими войсками в 1944 году на Правобережной Украине.

Ключевые слова: Вторая мировая война, оборонная операция, Корсунь-Шевченковская наступательная операция, Проскурово-Чернивецкая наступательная операция.

Operations on an environment of enemy's large groupings carried out by Soviet armies in 1944 in Right-bank Ukraine are analyzed in article.

Key words: the Second World War, defensive operation, Korsun-Shevchenkovo offensive operation.